

Ана Стойкова

СВЕТИ ГЕОРГИ ПОБЕДОНОСЕЦ

АГИОГРАФСКИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ

В ЮЖНОСЛАВЯНСКАТА СРЕДНОВЕКОВНА ТРАДИЦИЯ

Изданието е спечелило конкурс по програмата
„Помощ за книгата 2016“
на Министерство на културата

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор.....	11
I. ВЪЗНИКВАНЕ И РАННА ИСТОРИЯ НА КУЛТА КЪМ СВ. ГЕОРГИ. ГЕОГРАФСКИ ПРОИЗХОД И КУЛТУРНОИСТОРИЧЕСКИ КОНТЕКСТ.....	15
1. Източници за ранното разпространение на култа.....	15
2. Раннохристиянските мъченици	24
3. Гробът и мощите на св. Георги	32
4. Хипотези за произхода на култа	37
II. АГИОГРАФСКАТА ТРАДИЦИЯ – ПРОУЧВАНЕ, РЪКОПИСИ, ПРЕПИСИ, СЪДЪРЖАНИЕ.....	55
1. Карл Крумбахер и проучванията на агиографската традиция.....	55
2. Ранното мъчение (<i>Passio prima</i>)	63
<i>Ранното мъчение (Passio prima)</i> в гръцката ръкописна традиция.....	64
<i>Ранното мъчение (Passio prima)</i> в латинската ръкописна традиция.....	71
<i>Ранното мъчение (Passio prima)</i> в ориенталските му версии.....	76
III. АГИОГРАФСКИТЕ НАРАТИВИ ЗА СВ. ГЕОРГИ В ЮЖНОСЛАВЯНСКАТА ЛИТЕРАТУРНА ТРАДИЦИЯ	87
1. История на проучванията.....	90
2. Пространните мъчения на св. Георги в славянската ръкописна традиция..	95
3. Синаксарните жития на св. Георги в славянската ръкописна традиция.....	99
4. Ранното мъчение (<i>Passio prima</i>) (ВНГ 670)	
в славянската ръкописна традиция	100
Преписи на славянската версия на <i>Passio prima</i>	100
Текстологичен анализ на преписите	103
Съдържание	110
Коментар на съдържанието и превода	132
Ръкописният контекст на гръцките и славянските преписи на <i>Passio prima</i>	194
Схема на филиацията на версиите на <i>Passio prima</i>	204
Заключение	205

5. Второто славянско мъчение от Дадианов тип (ВНГ 670g) в южнославянската ръкописна традиция	210
Южнославянските преписи	215
Текстологичен анализ на преписите	218
Съдържание	224
Коментар на съдържанието и превода	232
Ръкописният контекст на гръцките и славянските преписи на Второто славянско мъчение от Дадианов тип.....	246
Заклучение	257
6. Мъчение на св. Георги от Пасикрат (Нормативният текст) (ВНГ 671, 672) в южнославянската ръкописна традиция.....	259
Южнославянските преписи и техният ръкописен контекст	265
Текстологичен анализ на преписите	270
Съдържание	284
Коментар на съдържанието и превода	288
Заклучение	300
7. Мъчението на св. Георги от Метафрастовия менологий (ВНГ 676) в южнославянската ръкописна традиция.....	301
Южнославянските преписи и техният ръкописен контекст	305
Текстологичен анализ на преписите	311
Съдържание	317
Коментар на съдържанието.....	321
Заклучение	329
8. Новоизводни контаминирани редакции на Мъчение на св. Георги.....	331
Първа контаминирана редакция (ВНБС 13б).....	332
Втора контаминирана редакция (ВНБС 13г).....	340
Епизодите в новоизводните контаминирани редакции на Мъчението	343
9. Таблица на епизодите в славянските мъчения на св. Георги.....	345
10. Синаксарните жития на св. Георги в южнославянската ръкописна традиция.....	350
Заклучение.....	366

ТЕКСТОВЕ	373
1. Ранното мъчение на св. Георги (<i>Passio prima</i>) в южнославянската традиция (ВНБС 324: 1; 517: 2, 3).....	374
2. Второ славянско мъчение от Дадианов тип (ВНБС 324: 2; 519: 8а-б).....	488
3. Мъчение от Пасикрат (Славянската версия на Нормативния текст).....	502
3.1. Първи превод (ВНБС 13а).....	502
3.2. Съпоставително издание на двата превода (ВНБС 13а и 13г).....	516
3.3. Синонимни двойки в двата превода на Мъчение от Пасикрат.....	548
4. Мъчение от Метафрастовия менологий (ВНБС 6).....	551
4.1. Съпоставително издание на славянския превод на Мъчението от Метафрастовия менологий и неговия гръцки паралелен текст.....	568
5. Новоизводни контаминирани редакции.....	595
5.1. Първа контаминирана редакция на Мъчението от Пасикрат и Мъчението от Метафрастовия менологий (ВНБС 13б).....	595
5.2. Втора контаминирана редакция на Мъчението от Пасикрат и Мъчението от Метафрастовия менологий (ВНБС 13г).....	609
6. Синаксарсни жития.....	626
6.1. Житие на св. Георги от Нестишния пролог.....	626
6.1. Житие на св. Георги от Стишния пролог.....	628
Първи (Търновски) превод.....	628
Втори превод.....	629
Трети превод.....	630
Гръцки текст.....	631
Използвани ръкописи	632
Цитирана литература	639
Предметен показалец	659
Показалец на епизоди и мотиви	687
Показалец на изследователите	705
Резюме на английски език	711

CONTENTS

Preface.....	11
I. RISE AND EARLY HISTORY OF ST. GEORGE'S CULT.	
GEOGRAPHIC ORIGIN, CULTURAL AND HISTORICAL CONTEXT.....	15
1. Sources on the cult's early dissemination	15
2. The early Christian martyrs	24
3. St. George's tomb and relics.....	32
4. Hypotheses on the provenance of the cult	37
II. THE HAGIOGRAPHIC TRADITION:	
SCHOLARSHIP, MANUSCRIPTS, COPIES, CONTENT.....	55
1. Karl Krumbacher and the study of the hagiographic tradition.....	55
2. <i>The Early martyrrium (Passio prima)</i>	63
<i>The Early martyrrium</i> in the Greek manuscript tradition	64
<i>The Early martyrrium</i> in the Latin manuscript tradition.....	71
<i>The Early martyrrium</i> in its Oriental versions	76
III. HAGIOGRAPHIC NARRATIVES ABOUT ST. GEORGE	
IN THE SOUTH SLAVIC LITRARY TRADITION.....	87
1. Previous studies	90
2. St. George's <i>martyria</i> in the South Slavic manuscript tradition.....	95
3. St. George's <i>Synaxarium vitae</i> in the South Slavic manuscript tradition.....	99
4. <i>The Early martyrrium (Passio prima)</i> (BHG 670) in the Slavic manuscript tradition	100
The copies of the <i>Passio prima's</i> Slavic version	100
Textological analysis.....	103
Content	110
Commentary to the content and the translation.....	132
Manuscript context of the Greek and the Slavic copies	194
Genealogy scheme of the <i>Passio prima's</i> versions.....	204
Conclusion	205

5. <i>The Second Slavic martyrrium of Dadian type</i> (BHG 670g) in the South Slavic manuscript tradition.....	210
The South Slavic copies	215
Textological analysis.....	218
Content	224
Commentary to the content and the translation.....	232
Manuscript context of the Greek and the Slavic copies	246
Conclusion	257
6. <i>The Martyrium of St. George ascribed to Pasicrates (the Normative text)</i> (BHG 671, 672) in the South Slavic manuscript tradition.....	259
The South Slavic copies and their manuscript context	265
Textological analysis.....	270
Content	284
Commentary to the content and the translation.....	288
Conclusion	300
7. <i>The Martyrium of St. George</i> <i>from the Metaphrastes' menologion</i> (BHG 676) in the South Slavic manuscript tradition.....	301
The South Slavic copies and their manuscript context	305
Textological analysis.....	311
Content	317
Commentary to the content and the translation.....	321
Conclusion	329
8. Contaminated versions of St. George's <i>Martyrium</i>	331
First contaminated version (BHBS 136)	332
Second contaminated version (BHBS 13r)	340
The episodes in the contaminated versions of St. George's <i>Martyrium</i>	343
9. Table of the episodes in the Slavic St. George's <i>martyria</i>	345
10. Synaxarium <i>vitae</i> of St. George in the South Slavic manuscript tradition	350
Conclusion.....	366

TEXTS	373
1. <i>The Early martyrrium (Passio prima) in the South Slavic tradition</i> (BHBS 324: 1; 517: 2, 3)	374
2. <i>The Second Slavic martyrrium of Dadian type</i> (BHBS 324: 2; 519: 8a-b)	488
3. <i>The Martyrium of St. George ascribed to Pasicrates</i> (Slavic version of the Normative text)	502
3.1. First translation (BHBS 13a).....	502
3.2. Parallel edition of the two translations (BHBS 13a и 13г).....	516
3.3. Synonym pairs in the two translations of <i>Pasicrates' martyrrium</i>	548
4. <i>The Martyrium of St. George from the Metaphrastes' menologion</i> (BHBS 6)	551
4.1. Parallel Slavic-Greek edition of <i>The Martyrium from the Metaphrastes' menologion</i>	568
5. Slavic contaminated versions	595
5.1. First contaminated version of the <i>Pasicrates' martyrrium</i> and the <i>Martyrium from the Metaphrastes' menologion</i> (BHBS 136)	595
5.5. Second contaminated version of the <i>Pasicrates' martyrrium</i> and the <i>Martyrium from the Metaphrastes' menologion</i> (BHBS 13г).....	609
6. Synaxarium vitae.....	626
6.1. Synaxarium vitae of St. George from the Simple <i>prolog</i>	626
6.2. Synaxarium vitae of St. George from the Verse <i>prolog</i>	628
First (Türново) translation	628
Second translation.....	629
Third translation	630
Greek text.....	631
Manuscripts and abbreviations	632
Bibliography	639
General index	659
Index of motifs and episodes	687
Index of scholars	705
English summary	711

ПРЕДГОВОР

Изследването на агиографските произведения за свети Георги Победоносец в средновековната литература на православните южни славяни беше замислено преди много години като част от едно по-обхватно проучване на култа на този популярен светец въз основа на текстовете за него в балканските кирилски ръкописи. В западноевропейската наука и във византистиката са правени множество изследвания на християнски култове от Средновековието и десетки публикации са посветени на тяхната поява, разпространение, развитие, типология и локална рецепция. Досега обаче подобни трудове, отнасящи се до православнославянския свят, особено на Балканите, където културните и религиозните влияния от Средновековието са разнообразни и многопосочни, са твърде малко.

С напредването на предварителните проучвания и събирането на първичните източници за историята и функционирането на култа към св. Георги според посветените му текстове в средновековните ръкописи се оказва, че литературният материал е огромен по обем и на произведенията от всеки отделен жанр може да бъде посветено отделно изследване. Така постепенно от обхвата на планирания труд отпаднаха химнографията и риторичните творби, които имат своя специфична проблематика и несъмнено си заслужава да бъдат проучени. Настоящият труд се опитва да хвърли светлина само върху един аспект на функционирането на култа към св. Георги – неговата църковна прослава, отразена в агиографските текстове от балканските кирилски ръкописи. За тази цел трябваше да бъдат издирени и класифицирани агиографските творби, функционирали в земите на южните славяни през Средновековието и по времето на Османското владичество; българските, сръбските, молдовските и влашките текстове да бъдат сравнени с евентуалните им гръцки оригинали; да бъде отделено специално внимание на ръкописния контекст на отделните произведения. Резултатите биха могли да дадат отговор на въпросите за тяхното функциониране в религиозната практика на южните славяни, за вероятните механизми на по-късните промени във функцията им и на тяхното преминаване в различни по тип ръкописни състави. В по-широк план те биха могли да посочат някои от пътищата на проникване и разпространение на литературните явления на Балканите и да очертаят важната роля на книжовните средища на Света гора, в Румъния и Русия за съхраняване на културната история на южните славяни.

Агиографските произведения са две основни групи – жития и мъчения, от една страна, и чудеса и разкази за мощи, от друга. Мъченията на св. Георги, които се отнасят към първата група, са предметът на настоящият труд, но оставам с надеждата, че той ще бъде допълнен в бъдеще с проучване и издание и на останалите средновековни наративи за светеца. Тук са представени балканските кирилски (български, сръбски, молдовски и влашки) преписи на изследваните литературни творби, като чрез текстологичен анализ и сравнение с гръцките им оригинали са разграничени отделните им преводи и версии. Самите ръкописи, в които те са поместени, са анализирани от гледна точка на произхода, състава и предназначението им.

Най-голямо място в изследването е отделено, както би трябвало да се очаква, на анализа на *Ранното мъчение* (*Passio prima*) – първоначалния гръцки текст за помен и прослава на св. Георги, около което има най-богатата научна проблематика. Очертаването на културноисторическия му контекст доведе до необходимостта да бъде направено кратко въведение, в което да бъдат представени източниците за ранното разпространение на почитането към светеца, хипотезите за произхода на култа и съдбата на гроба и мощите му, както и историческите факти около раннохристиянското мъченичество и предпоставките за възникване на агиографски произведения за първите мъченици. Проучването на литературната история на тази най-рано възникнала творба изискваше, от своя страна, преглед на нейните преводи и версии, създадени на културните езици от раннохристиянската епоха – латински, сирийски, арабски, коптски, етиопски, арменски, за да може да бъде потърсено мястото на славянските редакции сред тях.

Разгледани са и по-късните гръцки редакции на *Мъчението*, които са преведени единствено в славянската традиция. Използваните при анализа на славянските преводи гръцки и славянски преписи са с широк хронологически обхват, който позволява да се вземат предвид всички агиографски писмени свидетелства за култа към св. Георги в книжовните източници и да се проследи диахронно тяхната поява и функция. Направен е и анализ на характера и типологията на ръкописите, в които са поместени тези произведения. От изследването е изключена новогръцката преработка на *Мъчението от Метафрастовия менологий*, направена от Дамаскин Студит и включена в неговото *Съкровище*, тъй като тя, както и българските ѝ текстове от архаичните и новобългарските дамаскини имат съвсем различна проблематика и ще бъдат предмет на друго изследване. Отделна глава е посветена на житията от Нестишния и Стишния синаксар и славянските им преводи, където са анализирани хронологията, съдържанието и начинът на възникването им.

При предаването на имената на историческите личности (Диоклетиан, Магнентий) и някои административни термини (*комис*) в изследването са предпочетени вариантите, произлизащи не от общоприетата в науката латинска, а от гръко-византийската традиция, тъй като тя е отразена в старите славянски преводи.

В края на книгата се намират приложенията, в които са поместени изцяло всички изследвани произведения, някои от които с паралелен гръцки текст. *Ранното мъчение* се публикува по всички преписи, разположени в успоредни редове, тъй като вариативността им е много голяма и предаването на текста им като различия към един основен препис е невъзможно. Наистина така обемът на изданието нараства, но за реконструкцията на историята и съдържанието на текста понякога най-важни са именно някои от фрагментарно запазените преписи. Ето защо смятам, че никой от тях не бива да бъде пренебрегнат, а трябва всички те да бъдат представени равностойно.

Осъществяването на този труд стана възможно благодарение на помощта и подкрепата на мнозина колеги и институции. Бих искала преди всичко да изкажа дълбоката си признателност за интереса и съпричастието на колегите си от Направлението по стара българска литература към Института за литература при БАН и за съдействието и помощта, които получих при събирането на материалите за труда си, на сътрудниците от Ръкописния отдел на Националната библиотека „Св.св. Кирил и Методий“, Националния исторически музей, Катедрата по кирилметодиевистика и Зографската стая към Софийския университет „Св. Климент Охридски“, Народната библиотека на Сърбия, Музея на Сръбската православна църква, Библиотеката на Сръбската патриаршия, Библиотеката на Румънската академия на науките, Библиотеката на Литовската академия на науките, Кирило-Методиевския научен център при БАН, на отец Атанасий и Зографското братство, на Хилендарската научна библиотека към Университета в Кълъмбъс, Охайо, и на Хилендарското братство, на Фондация „Българска памет“. Задължена съм на Института Monumenta Germaniae Historica, Мюнхен, на Немското изследователско общество (DFG) и на Фондация „Отворено общество“, с чиято подкрепа осъществих част от проучванията си. Искрена благодарност дължа и лично на мнозина колеги и приятели за помощта им при издирването на ръкописи и научни публикации у нас и в чужбина и за ценните им съвети, консултации и препоръки при дългогодишната ми работа върху този труд, и по-специално на Климентина Иванова, Анисава Милтенова, Славия Бърлиева, Олга Младенова, Доротей Гетов, Марта Ивайлова, Флорентина Бадаланова-Гелер, Вася Велинова, Искра Христова-Шомова, Татяна Суботин-Голубович, Ана Минчева, Георги Петков, Мария Йовчева.

Надявам се резултатите от проучването на мъченията на св. Георги в южнославянската ръкописна традиция и публикуването на текстовете им да предизвикат научен интерес и да подпомогнат бъдещи нови изследвания.

Илинден, 2015 г.